OKTATÁS- ÉS EGYHÁZPOLITIKA KAPCSOLATA MAGYARORSZÁGON 1848-1895 KÖZÖTT

NIKLAI PATRÍCIA DOMINIKA
joghallgató (PTE ÁJK)

A korszak meghatározó politikusai, mint Deák Ferenc és Eötvös József már a reformkorban felemelték hangjukat a vallásszabadság és a felekezeti jogegyenlőség érdekében. A nemzet egységének érdekében lépéseket kellett tenni, hogy a lehető legtöbb konfliktust - így elsősorban a vallási nézeteltéréseket - kiküszöböljék. A forradalom időszakára a liberális nemesség és a polgárság elérkezettnek látta az időt a vallásszabadság és a felekezeti jogegyenlőség megteremtésére.[1]

A szabadelvű gondolkodók többségbe kerülése meglátszik már az 1847-48-as országgyűlési küldöttek követi utasításain is. A vallás kérdésének rendezését liberális elvek mentén képzelték el, támogatásra lelt az egyenlősség és viszonosság elve, a zsidók emancipációja és vegyes házasság ügye.[2] A liberális tábor a klerikusok háttérbe szorítását és a katolikus egyház előjogainak megszüntetését szorgalmazta. Felerősödött a katolikus egyház autonómia iránti igénye, ennek kapcsán a világi beavatkozást csak a külső ügyek esetében tartották lehetségesnek, melyek közé tartozott az oktatásügy mellett a vagyonkezelés, a kegyuraság és az egyházvédelem. A katolikusok autonómiájukat a többi felekezettel és az állammal szemben kívánták érvényre juttatni, a pápa és a püspökök hatáskörének megtartása mellett.[3]

A korszakban a vallás és az oktatás szoros kapcsolatban állt egymással, a két területet összekapcsolta a vallás- és közoktatási miniszter személye. A modernizáció és az egyházak kérdésköréhez szorosan kapcsolódott az oktatás területe, a következőkben a vonatkozó jogi dokumentumokat ebből a szempontból vizsgálom.

1. Az 1848-as törekvések

A Kossuth Lajos által 1848 márciusában benyújtott törvényjavaslattal lehetőség nyílt a felekezeti egyenlőség kimondására.[4] A törvény egyenlőséget és viszonosságot állapított meg a katolikus, református, evangélikus, unitárius és a görögkeleti egyházak, tehát minden bevett felekezet vonatkozásában. E szakaszra való törekvés a protestánsok oldaláról jelentkezett a legélénkebben.

---

[1] CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966, 76-77.
[2] ZELLER Árpád: *A magyar egyházpolitika 1847-1894*, I. kötet, Budapest 1894, 1-2.
[3] HERGER Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*, Budapest 2010, 141.
[4] CSIZMADIA i. m. 78.o.

Ők egymás között korábban is egyenlők voltak, tehát a katolikus egyház államegyházi pozíciójának lebontásával szerették volna elérni az egyenlőséget a felekezetek között.

A törvény előrevetítette az iskolák állami finanszírozását, valamint a felekezet iskolák mindenki számára nyitottságát, vallásra tekintet nélkül. Hangsúlyozták, hogy a felekezetek véleményét is meghallgatják majd a részletes törvényjavaslat kidolgozása során. Vallási és iskolai autonómiával rendelkezett ezután a görögkeleti egyház is, a rájuk vonatkozó rendezetlen kérdéseket zsinat hatáskörébe utalták.[5]

A törvény alapján az oktatást állami költségen rendelték fenntartani, azonban a források biztosításának kérdése nem volt megoldott. A felekezeti iskolák világivá alakítása során az állam számos nehézségbe ütközött, ezek között tehát sürgősen megoldást kellett találnia az állami fenntartás megvalósítására is, hogy ezzel egyrészt visszaszorítsa az egyházi elégedetlenkedést, másrészt, hogy érvényt szerezzen a törvénynek.[6]

1848 márciusában a katolikus főrendek összegyűltek, hogy tanácskozzanak az egyház államhoz való megváltozott viszonyáról. Úgy vélték, hogy a mindenkori uralkodót illető főkegyúri jog a felelős minisztérium megalakulásával sem adható át a kormánynak, ha az uralkodó nem gyakorolja, az az egyházra száll vissza. A megváltozott intézményi rendszerben a katolikus egyház maga számára is szerette volna kivívni az autonómiát. A püspökök petícióval fordultak az uralkodóhoz, melyben kérték, hogy a főkegyúri jogot ne ruházza át a minisztériumra, hanem azt ő gyakorolja tovább, egy egyházi és világi tagokból álló bizottságon keresztül. E bizottság feladatai közé sorolták az iskolák irányítását és felügyeletét, valamint a katolikus egyház javainak védelmét. A főkegyúri jog gyakorlásának mellőzése esetére pedig kérték az önkormányzatiság és autonómia biztosítását, arra is hivatkozva, hogy a kisebb számban jelenlévő felekezetek már rendelkeznek ezzel a szabadsággal, tehát a törvényben lefektetett egyenlőség csak akkor valósulhat meg, ha a katolikus egyház is rendelkezik önkormányzattal.[7]

A katolikus egyház képviselői az országgyűlésben is felemelték hangjukat. Az iskolák állami támogatását a katolikus egyházi javak kisajátításával lehetett volna megoldani, ezt igyekeztek elkerülni. A katolikus autonómia-mozgalom a törvényben lefektetett egyenlőség és viszonosság elve alapján kezdett kibontakozni. Ennek kapcsán a kormány hatalmát korlátozni kívánták az egyházi ügyek mellett a közoktatási ügyekben is. Hangsúlyozták, hogy az oktatás az egyház feladata, így próbálták megvédeni politikai

---

[5] Az 1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5288

[6] FELKAI László: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*, Budapest 1979, 72-74.

[7] ZELLER i. m. 160-160.

befolyásukat a nevelésről való gondoskodáson keresztül és gazdasági pozíciójukat a számottevő mértékű alapítványok feletti rendelkezés által.[8] Az egyház képviselői annak érdekében, hogy vagyonuk egyházi kézben maradhasson, az autonómia mellett érveltek, így a felekezeti iskolák támogatásának kérdéséről csak úgy voltak hajlandóak dönteni, ha javaik védelme biztosított.[9] Az országgyűlés elé terjesztett petíciójukban kérték, hogy a protestánsokhoz hasonlóan önállóan kezelhessék alapítványaikat egy katolikusokból álló bizottságon keresztül. Törvényjavaslatot terjesztettek be a katolikus rendek a katolikus iskolák alapítása, felügyelete és az alapítványok kezelése iránt.[10] Azonban a kérdés tárgyalását Deák Ferenc javaslatára - aki az idő szűkére hivatkozott - elhalasztották, ugyanis az országgyűlés nem támogatta, hogy a katolikus főrendek kezébe kerüljön az állam által kezelt alapok feletti rendelkezés.[11]

Az uralkodó végül ragaszkodott a legfőbb kegyúri jogához, de a kinevezési jogkörén kívül más nem maradt az ő hatáskörében. Azonban a kinevezést, ugyanígy az egyházi tárgyú rendeletalkotást a felelős minisztérium ellenjegyzéséhez kötötték, tehát ezután e jogköröket megosztva gyakorolták.[12] Így a közalapítványi, nevelési és vallási alapra szánt javak kezelése a vallás- és közoktatásügyi miniszterre lett bízva.

Összességében a törvény kapcsán megállapítható, hogy nem került sor - egyéb hiányosságok mellett - a népoktatás korszerűsítésére sem. Bár a katolikus egyház államegyházi pozícióját lebontották, továbbra sem volt következetesen elkülönítve az állami intézményrendszertől. Ahogyan egy későbbi levelében Kossuth is megfogalmazta, az állam és a katolikus egyház összefonódása a korábbi időkben olyan mértékű volt, hogy az egyházat szinte állami intézményként tartották számon.[13]

A törvény, különösen az abban foglalt egyenlőség és viszonosság elvének végrehajtása az elkövetkező években váratott magára. Ezt a tényt támasztják alá az 1865-68-as országgyűlés elé beterjesztett kérvények, melyekben több egyházkerület és a képviselők kérik a törvény életbeléptetését.[14] Zsedényi Ede felszólalásában a felekezetek közötti

---

[8] Uo. 75.

[9] HERGER Csabáné: *Az államegyháziság után. Az állam és az egyházak kapcsolata 1848-49-ben*, in: MEZEY Barna, VÖRÖS Imre (szerk.): *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma: Jogtörténészek 1848-ról*, Budapest 2001, 162-164.

[10] Zeller i. m. 165.

[11] HERGER (2010) i. m. 142-145.

[12] ZELLER i. m. 161-163.

[13] CSORBA László: *Az első népképviseleti országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben*. in: SZABAD György (szerk.): *A magyar Országgyűlés 1848/49-ben*, Budapest 1998, 259.

[14] A kérvényeket közli: ZELLER i. m. 234-235., 237., 238,

egyenlőség gyakorlati megvalósulásának akadályoztatását szintén az 1848. évi XX. tc. végrehajtásának elmaradásában látta.[15]

2. Eötvös József 1848-as népoktatási törvényjavaslata

Az 1848-ban létrehozott Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium élére a liberális katolikus báró Eötvös József került. A minisztérium hatáskörébe tartoztak az egyházi ügyek, tanulmányi- és vallásalapok, iskolák, illetve az egyéb nevelési célt szolgáló közintézetek.[16]

Eötvös meg szerette volna valósítani az egyház és az iskolák elválasztását, ugyanakkor az egyházi iskolákat is meghagyta volna az állami oktatás mellett.[17] Úgy gondolta, a közoktatás olyan terület, amelynek minőségétől a nemzet jövője függ, ezért nagy hangsúlyt fektetett rá.[18] A polgári átalakulás során az oktatás és a nevelés előkelő helyen szerepelt a megalkotandó törvények sorában, a felekezeti (és természetesen az ország területén élő nemzetiségekből adódóan a nyelvi) sokszínűség azonban megnehezítette a kérdés tárgyalása során az eredmények elérését.

A kultuszminiszter felismerte, hogy a népoktatás korszerűsítése érdekében szükséges a felekezetekkel való együttműködés, hiszen korábban ők tartották befolyásuk alatt az iskolákat. Ezért az elemi oktatás törvényi előkészítése során Eötvös komolyan vette az oktatók, illetve az egyházak véleményét. Az evangélikus tanár és iskolaigazgató, Tavasi Lajos kezdeményezésére a tanárok kongresszus alkalmával tárgyalták meg a népoktatás ügyét, javaslataikat a miniszter nagymértékben figyelembe vette.[19]

Eötvös hírlevelet adott ki az egyházi és iskolai igények felmérésére, melyben arra kérte a felekezeteket, tájékoztassák őt a papok jövedelméről, illetve a tankerületek élén álló személyektől felvilágosítást várt a községek vallási összetételére, iskolák helyzetére, tanítókra és egyéb oktatási adatokra vonatkozóan. A felekezetek általában azonban megtagadták az együttműködést. A legélénkebben a katolikus egyház lépett fel az iskolák államosításával szemben.[20] Eötvös törekvései ellenére az iskolaügy előrehaladását a katolikus egyházi reakció általánosságban lassította: a miniszter javaslatának tárgyalása alatt sorra jelentek meg a katolikus folyóiratokban a közös iskolákat és a vallásoktatás degradálását kritizáló cikkek.[21]

---

[15] Uo. 239., 242-243.
[16] FELKAI (1979) i. m. 67.
[17] CSIZMADIA i. m. 81.
[18] Lásd: EÖTVÖS József: *Levelek*. Szerk.: OLTVÁNYI Ambrus, Budapest 1976
[19] FELKAI (1979) i. m. 62-65.
[20] Uo. 74-75.
[21] Uo. 102-103.

A katolikus püspöki karral és a tankerületek főigazgatóival egyetértésben nemzeti zsinatot hívtak össze szeptemberre, amelyre azonban nem kerülhetett sor egyéb (politikai és hadi) körülmények miatt.[22]

A népoktatási törvénytervezet országgyűlési tárgyalása során részletesen kibontakoztak a jelentősebb nézetek, melyek erre az időszakra jellemzőek voltak. Eötvös törvényjavaslata elsősorban kereteket kívánt nyújtani egy későbbi szabályozáshoz, nem részletesen szabályozni. Arra törekedett, hogy összeegyeztesse az állam és az egyház, illetve a magyarok és más nemzetiségek érdekeit. Ezt a felfogását a későbbiekben is hangoztatta.

A törvénytervezet előírta a tankötelezettséget. Állami feladatként fogalmazta meg annak a biztosítását, hogy minden község iskolát állítson, továbbá az ingyenesség garantálását. Az irányítás és a felügyelet szintén állami hatáskörként jelent meg. Az állam közös, felekezeti jellegtől mentes iskolák fenntartására volt köteles, ugyanakkor a felekezeteket nem zárták el attól, hogy saját iskolákat alapíthassanak és a már fennálló felekezeti iskolák megtarthatták e jogállásukat, ha a községben több felekezet volt jelen és ugyanazon valláson legalább ötven iskolaköteles gyermek volt, egyébként közös iskolákat írt elő, vallásra való tekintet nélkül. A vallásoktatást közvetlenül az adott felekezet lelkésze volt köteles ellátni, bár a kötelező tárgyak közé nem került be a vallás. Az iskolák felügyeletéről és irányításáról, valamint a tanítók megválasztásáról községi bizottmányok gondoskodtak.[23]

A javaslatot ellenző képviselők az elhalasztására indokként felhozzák, hogy az ügyben a felekezetek véleményét nem kérték ki. Ezzel kapcsolatban a kultuszminiszter hangsúlyozta, hogy az oktatás és a vallás egymástól elhatárolandó területek, de a vallásoktatást az adott felekezet lelkészéhez kell utalni. Bár célja a közös iskolák létrehozása volt, úgy vélte, a kérdés rendezését el kell halasztani, tekintettel a felekezeti és nemzetiségi viszonyokra, és meg kell hagyni számukra a külön iskola lehetőségét.[24]

A képviselők közül azonban többen nem értettek egyet álláspontjával. A közös vagy felekezeti iskolák körüli vita több napig elhúzódott, rendkívüli volt a felszólalók száma. A közös iskolák támogatói, így például Irányi, Kubinyi, Halász és Patay az Eötvös-féle törvényjavaslatot nem találták megfelelőnek. Irányi a közös iskolák támogatójaként a javaslat elhalasztását kérte arra hivatkozva, hogy az ország függetlensége előbbre való, mint a nevelés kérdése.[25] Zsembery úgy vélte, a külön iskolák falakat emelnek a felekezetek tagjai közé már gyermekként, ezáltal gátolják a vallásegyenlőséget. Még a liberális elveket valló pap, Mujszer József katolikus

---

[22] HERGER (2001) i. m. 167-168.
[23] EÖTVÖS József: Kultúra és nevelés. Szerk.: MEZEI Márta, 1976, 294-296.
[24] FELKAI László (szerk.): *Eötvös József válogatott pedagógiai művei*, Budapest 1957, 107-111.; EÖTVÖS i. m. 301-306.
[25] FELKAI (1979) i. m. 89.

képviselő is felemelte hangját a külön felekezeti iskolák ellen.[26] Palóczy László szintén a közös iskolák létrehozását támogatta, érvei alátámasztásául saját példáján keresztül II. József alatti megvalósulásukra hivatkozott. Madarász László az előzőekhez csatlakozva alaptalannak tartotta az attól való félelmet, hogy a közös iskolák felekezeti viszályt szülnek majd.[27] Véleménye szerint a közös iskolákat kellene kiindulópontnak tekinteni, és ezek mellett csupán magánszemélyeknek engedte volna meg állami felügyelettel az iskolaalapítást, felekezeteknek nem.[28]

A törvénnyel kapcsolatban felmerült szintén fontos kérdés, miszerint ha az iskolákat az állam köteles fenntartani, akkor megkapja-e a felekezetek erre elkülönített alapjait is. A vitában Deák Ferenc igazságügy miniszter is kifejtette véleményét. Szerinte az államnak nincs joga elvonni a felekezetek iskolára fenntartott magánalapítványait, azonban ez alól kivételt képez a katolikus alap, mivel az javarészt egyébként is az államtól származik, ellentétben a többi felekezet magánvagyonával. A közös iskolák létrehozásától nem remélte a felekezetek közötti viszályok megoldását, inkább ellenszenvük kiváltására alkalmas intézkedésnek vélte a felekezetek kényszerítését közös intézetekbe tömörülésre.[29] A II. József idején megvalósuló közös iskolákra való hivatkozással szemben többen felhoztak kifogásokat, melyek közül némelyek a bevezetés kötelezőségét vitatták, mások a szülök választási jogaira hivatkoztak. A kormány pénzügyminisztere, Kossuth Lajos is felemelte hangját a törvénytervezet védelmében.[30]

Az érvek hosszantartó felsorakoztatása után a képviselők jelentős többséggel a közös iskolák mellett döntöttek. A felekezeti iskolák felállítását azzal a kikötéssel engedték csak meg, hogy azt a felekezethez tartózók többsége támogassa és az állam felügyelete érvényesüljön felette.[31] Ezt Eötvös kudarcként élte meg, ő és Kossuth lemondásukat helyezték kilátásba.

A kultuszminiszter és javaslata védelme érdekében Pázmándy Dénes áthidaló javaslatot tett a felekezeti iskolák fenntartására, indítványa vitához vezetett a radikálisok és a liberálisok között. Visszautalt a jozefinista közös iskolákra, melyek eredménytelensége éppen abban rejlett, hogy kényszerrel valósították meg, nem volt lehetőség a felekezetek számára arra, hogy válasszanak a közös és a felekezeti iskola között. Így kompromisszumos jelleggel a közös iskola mindenhol kötelezőként, a felekezeti iskola lehetőségként szerepelt az elfogadott javaslatban.

---

[26] HERGER (2001) i. m. 169.
[27] CSORBA i. m. 272-273.
[28] WLASSICS Gyula (sajtó alá rendezte): *Deák Ferencz munkáiból*, I. kötet, Budapest 1906, 316-317.
[29] Deák Ferenc beszédét lásd: uo. 317-323.
[30] CSORBA i. m. 269.-270.
[31] FELKAI (1979) i. m. 93-94.

A képviselők elfogadták az elemi iskolai törvényt, de a felsőház elhalasztotta megtárgyalását a felekezetek meghallgatásának hiányára, de elsősorban a politikai helyzetre hivatkozva.[32] A munkafolyamat a felsőház halasztása után megrekedt, rövid időn belül nem született olyan eredmény, amelyen továbbhaladva folytatódhatott volna a munka.

3. A neoabszolutizmus és a konkordátum

A szabadságharc leverését követő időszakban Ferenc József arra törekedett, hogy centralizálja birodalmát, így szüksége volt az egyházak támogatására is. Uralkodása alatt a római katolikus egyházra támaszkodott, hiszen egyrészt hithű katolikus volt, másrészt a katolikus egyház a Habsburg Birodalom meghatározó tényezője volt államegyházi státusza nyomán. A katolikus egyháznak jelentős szerepe volt abban, hogy a birodalom nemzetiségeit összefogja, tekintet nélkül nyelvi, történelmi vagy etnikai különbségekre. A magyar és az osztrák egyház egységesítésére a római Szentszéknek volt egyedül joga. A katolikus egyház jóindulatának megőrzéséhez azonban elengedhetetlen volt, hogy felszámolja a 18. sz. végi jozefinizmus következményeit és maradványait. Ferenc József törekvéseihez meghatározó eszköz volt tehát az egyház, ezért igyekezett megállapodásra jutni a Szentszékkel, így 1855-ben az Osztrák Császárság konkordátumot kötött az egyházi állammal.[33]

A bécsi érsek, Joseph Othmar Rauscher az állam teljhatalmú megbízottjaként, az egész birodalomra kiterjedő szabályozás híveként folytatott tárgyalásokat a Szentszékkel. Úgy vélte, hogy a soknemzetiségű és soknyelvű birodalom összetartására meghatározó befolyással lehet a vallás.[34] Hatására az uralkodó is magáévá tette az egységes rendezés elvét, melybe a magyar specialitások nem fértek bele, és amely remekül illett a centralizáló abszolutista törekvésekhez.

A konkordátummal kapcsolatos tárgyalások ideje alatt a magyar püspöki kar konferenciára gyűlt össze Budán 1852-ben. Az első ülésükön megegyeztek hét pontban kívánságaikat illetően. Ezek között említették a korábbi rendelkezés visszaállítására irányuló kérelmüket, miszerint katolikus gyermekek nem járhatnak protestáns iskolába.[35] Később az osztrák kultuszminiszter, Leo von Thun-Hohenstein meghívta Scitovszky, Kunszt és Haulik magyar érsekeket Bécsbe tárgyalni. Az érsekek fenntartották az egyház követeléseit, így az oktatással kapcsolatban a hitoktatók püspöki kinevezését,

---

[32] A felsőház álláspontjáról bővebben lásd: FELKAI (1979) i. m. 97-98.; CSORBA i. m. 273-278.
[33] WANDRUSZKA – URBANITSCH (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Die Konfessionen,* Band IV, Wien 1985, 25.
[34] ADRIÁNYI Gábor: *A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája 1849-1859*, Győr 2009, 79-81.
[35] Uo. 107-110.

tankönyvekről való püspöki döntést, egyházi felügyelet alatt álló iskolákat.[36] A vallási és a tanulmányi alapot egyházi tulajdonként szerették volna megtartani. A Szentszék a konkordátum kidolgozása során ezekre a kérésekre igyekezett tekintettel lenni, az osztrák kormány azonban kéréseiket túl soknak ítélte.

A konkordátumot 1855. augusztus 18-án fogadták el és november 5-én császári pátensben hirdetették ki. Ferenc József és IX. Pius pápa között létrejött sajátos nemzetközi jogi szerződés értelmében számos állami feladat a katolikus egyház hatáskörébe került, ugyanakkor az állam felügyeleti joga ezek felett nem volt biztosítva. Az egyház hatáskörében világi hatalomgyakorlóként működött. A konkordátum több pontban szabályozta a katolikus egyház helyzetét úgy, hogy hatálya az egész Habsburg Birodalomra kiterjedt, bár a magyar jogtörténetírás kifejezetten csak osztrák konkordátumnak tekinti a magyar alkotmányos szervek hiánya miatt. [37]

A konkordátumban alapján a katolikusok oktatása teljes mértékben az egyház hatáskörébe tartozott, a püspökök számára jogot biztosított a konkordátum a katolikus ifjúság nevelésének felügyeletére. [38] Az iskolákban az egyházi dogmák alá volt rendelve a tudomány, így a püspököket cenzúrajog illette meg a világi könyvekkel szemben.[39] A tankönyveket a püspökök határozták meg. A katolikus gimnáziumok és középiskolák oktatói csak katolikus vallásúak lehettek, ugyanakkor az iskolák az állam felügyelete alatt működtek, bár ezek tanárai közvetlenül az egyház felügyelete alatt álltak.[40] Kijelenthetjük, hogy a vallásoktatás ezzel teljes egészében egyházi hatáskörbe tartozott. Azonban az iskolai főfelügyelőket ettől kezdve már nem a püspökök, hanem az uralkodó nevezte ki az ő javaslatuk alapján. A magyar klérus kérését e tekintetben nem vették figyelembe. [41] Az állam garantálta az egyház tulajdonhoz és bevételhez való jogát, ezzel az erre vonatkozó korlátozások megszűntek. A konkordátum a vallási és oktatási pénzalap átadására kötelezte az államot, és meghatározta, hogy ennek felhasználása csak egyházi célokat szolgálhat; a tanulmányi alap kizárólag a katolikusok oktatására fordítható.

A konkordátum szerint nyert felügyeleti joguknak megfelelően a püspökök ellenőrizni kívánták a tankönyveket, továbbá kérték a nem katolikus tanítók elmozdítását a pozsonyi reáliskolából, vétójogot a tanítók

---

[36] Uo. 113-115.

[37] CSIZMADIA Andor: *Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944*, Budapest 1971, 68.

[38] BRAUNEDER, Wilhelm: *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig*, Ford.: KAJTÁR István, Pécs 1994, 182.

[39] BALTL, Hermann – KOCHER, Gernot: *Österreichische Rechtsgeschichte von den Anfangen bis zur Gegenwart*, Graz 2008, 232.

[40] WANDRUSZKA – URBANITSCH i. m. 31.; BALTL – KOCHER i. m. 232.

[41] ADRIÁNYI i. m. 153-156.

kinevezéséhez, mivel elvileg a kinevezés mellett az elbocsátás is őket illeti, mégis nehézségeik támadtak, amikor protestáns tanítót akartak elküldeni katolikus iskolából.[42]

A konkordátum következtében a katolikus egyház kivételezett helyzetbe került és erőteljes befolyást nyert az oktatásügyre. Emellett IX. Pius pápa azért is elégedett volt vele, mivel a jozefinista államegyházi rendszer felszámolását jelentette úgy, hogy mindeközben az Osztrák Császárság továbbra is katolikus hatalomként jelölte meg magát. Az 1855-ös konkordátum értelmében a katolikus egyház ismét az államélet fontos meghatározójává vált. Ezáltal az állam megszüntette 1848-ban megfogalmazott semlegességét a felekezetekkel szemben és a katolikus egyház számára széleskörű előjogokat biztosított. A konkordátummal ugyan a katolikus egyház és az állam viszonya rendezésre került, a többi felekezettel szemben ez a lépés még váratott magára.

A konkordátum rendelkezései a többi felekezet, valamint a liberálisok részéről heves tiltakozásokat váltották ki. A kiegyezéshez közeledve a püspökök kénytelenek voltak belátni, hogy nem tarthatják fenn a konkordátumot, mert azzal elszakadnának a nemzeti törekvésektől, melyek az 1848-as alkotmányos állapotok helyreállítását kívánták.[43] Így az elkövetkező években fokozatosan visszaszorult érvényesítése, majd 1874-ben hatályon kívül helyezték.

4. Az osztrák-magyar kiegyezést követő időszak

A dualizmus idején a közös ügyek közé tartozott a hadügy, a külügy, és az ezek fedezésére szolgáló pénzügy, tehát az egyházak és az oktatás kérdésében Magyarország önálló szervei által – bár természetesen az uralkodó hozzájárulása mellett – dönthetett. 1867-ben Eötvös József az Andrássy-kormány vallás- és közoktatási miniszteréként folytathatta az elemi oktatás modernizálását, azonban lehetőségei szűkebbek voltak.[44] Célja továbbra is a közoktatás korszerűsítése volt, azonban óvatosabban kellett eljárnia tekintettel a kiegyezésre és így a közjogi helyzet megváltozására. A modernizációt jelentősen nehezítették maguk a kormányok is, akik az elkövetkező években nem tekintették kívánatosnak a cselekvést.[45] Az országgyűlés ekkor már nem a közös iskolákat támogató képviselők felszólalásaitól volt hangos, hanem a felekezeti iskolák mellett állást foglalók voltak többségben.

A törvény megalkotása során Eötvös az állam jogainak és kötelességeinek terjedelmével kapcsolatban állásfoglalásában kifejtette, hogy

---

[42] Uo. i. m. 156-165.
[43] Uo. i. m. 173.
[44] CSIZMADIA i. m. 83.
[45] FELKAI (1979), i. m. 145.; CSIZMADIA i. m. 85.

„senki igazságosan nem vonhatja kétségbe azt sem, hogy a népnek nevelése s így oktatása is, minden egyház legszebb feladatai közé tartozik."[46] Beszédében hangsúlyozta az egyház szerepét a népoktatás terén és kiemelte érdemét az elmúlt évszázadokban a művelődés terjesztése kapcsán. Ennek ellenére azonban úgy gondolta, az egyház nem képes egyedül ellátni a feladatot. Utóbbi állítását nemzetközi kitekintéssel támasztotta alá, majd összegzésképp megállapította, hogy szükséges az államra bízni „azt, amit az egyház maga nem érhet el." Az oktatás színvonalának emeléséhez és fenntartásához szükséges az állami szerepvállalás. Az állam és az egyház között párhuzamot vonva állította, hogy ugyanúgy feladata az egyháznak, hogy jó keresztényeket neveljen, mint az államnak az, hogy jó állampolgárokat. E fenti gondolatsorból vezette le az állam kiegészítő szerepét az oktatás területén a szülők és az egyházak mellett,[47] melyet a felsőházi tárgyalás megkezdésekor elmondott beszédében is hangsúlyozott. A felekezeti iskolák fenntartásának védelmében is felszólalt a miniszter. Emlékeztette a képviselőket, hogy korábbi gyakorlatban a felekezeti iskolák voltak jellemzőek a magyar területeken. Ragaszkodik iskoláihoz az egyház is és a szülőket is megnyugtatja a fenntartásuk. Eötvös véleménye szerint ellenkező esetben – ahogyan arra Deák is figyelmeztetett 1848-ban[48] - a törvény ellenállást idézhetne elő. Így azonban a felekezeteknek nem lehet okuk fellépni a törvénnyel szemben, hiszen elismerték a fennálló felekezeti iskolákat, emellett újakat is alapíthatnak a felekezetek, a közös iskolák felállítását csak ott rendeli a törvény, ahol a felekezetek nem tartanak fenn iskolát. Remélte, hogy az egyházak azért is pozitívan értékelik majd a törvény által felállított közoktatási rendszert, mert - ellentétben az 1848-as elvekkel - kötelező tárgyként határozták meg a hit- és erkölcstant, melynek tanításáért az egyház felel.[49]

Eötvös későbbi utódja, Trefort Ágoston javaslatára a tervezetet minden felekezet képviseletével alakított bizottság tárgyalta, biztosítva a felekezeti hozzászólás lehetőségét. A felekezetek éltek a lehetőséggel és szakértőket (papokat és tanárokat) ajánlottak a javaslat további tárgyalásához. Ők állásfoglalásaikban főleg a felekezeteket érintő pontokról nyilatkoztak. Emellett továbbra is hangsúlyozták az oktatás felekezeti jellege fenntartásának fontosságát. A tanítóképzőkre vonatkozó rendelkezéseket nem találták megfelelőnek: a felekezeti képviselők szerint nem szükséges az állami tanítóképzők felállítása, mivel így a felekezeti iskolák hátrányba kerülnének az állami fenntartásúakkal szemben a világi képzéssel rendelkező tanítók miatt. A felekezeti tanítóképzésre vonatkozó megszorítások ellen felszólaltak

---

[46] EÖTVÖS i. m. 401.
[47] Uo. 402-403.
[48] WLASSICS i. m. 317-323.
[49] EÖTVÖS i. m. 405-406.

a befolyásukat megtartani szándékozó katolikusok, az autonómiájukat féltő reformátusok, és a nemzetiségi érdekeket védő görögkeletiek és görög katolikusok.[50]

Az állami felügyeletet a felekezetek azonos módon ellenezték, azonban máshogy juttatták volna érvényre álláspontjukat. A protestánsok úgy vélték, az iskolafenntartót illesse a közvetlen felügyeleti jog, az állam pedig olyan mértékben gyakorolja befolyását, míg ezt nem veszélyezteti. A katolikusok kötelezőként kívánták előírni a felekezeti iskola fenntartását, a vallást nélkülözhetetlennek tartották a nevelés során. Álláspontjuk szerint a nevelés az egyház joga. A görögkeleti és görög katolikus vallások képviselői ismét a nemzetiségi érdekeket szerették volna érvényre juttatni, hiszen a felekezeti iskolák számukra nemzetiségi összetartozásukat is erősítették. Összességében elmondható a bizottság munkájával kapcsolatban, hogy a felekezetek között nem sok támogatásra lelt a törvényjavaslat.[51] A különböző felekezetek hozzászólásai a népoktatási bizottságra befolyással bírtak, velük szemben igyekezett óvatosan rendelkezni, ugyanakkor a tervezetet már nem vehették le napirendről, elérkezettnek látták az időt a népoktatás korszerűsítésének megvalósítására.

Az így megalkotott 1868. évi XXXVIII. törvénycikk előírta, hogy felekezetek is alapíthatnak és fenntarthatnak nyilvános tanintézeteket, emellett az állam, a községek, társulatok és egyének is rendelkeztek e joggal. A felekezetek által felállított tanintézetekről ezután külön fejezet rendelkezett. A felekezetek az iskolafenntartáshoz igénybe vehették a hívek anyagi hozzájárulásait, megválaszthatták a tanárokat, meghatározhatták a fizetésüket és a tankönyveket. A felekezeti iskolaalapítás és fenntartás szabadságának gyakorlását azonban feltételekhez kötötték, melyeket a törvény tételesen előírt. Ilyen feltételek voltak a közegészségügyi és biztonsági szabályoknak való megfelelés, a fiúk és lányok elkülönített oktatása, a tanító által tanított gyermekek maximális számának a meghatározása. Taxatíve felsorolta a törvény azokat a tantárgyakat is, melyeket oktatni kellett a felekezeti iskolákban is. Az iskolát fenntartó felekezetek kötelesek voltak gondoskodni a tanuláshoz szükséges eszközökről. A felekezet fenntarthatott tanítóképzőket is, ugyanakkor a törvény szerint ezek az állam felügyelete alatt álltak. Az állam e körben jogosult és köteles volt a felekezeti iskolákat rendszeresen ellenőrizni, és arra az esetre, ha a törvényben megjelölt feltételeket nem tartották meg, szankciókat írt elő.

Tehát az állam a felekezeti iskolákra csak bizonyos tekintetben gyakorolt befolyást, így például az egészségügyi szempontok érvényesülésével, a tanszerekkel és a szorgalmi idővel kapcsolatban. Azonban

[50] FELKAI (1979) i. m. 155-158.
[51] Bővebben lásd: Uo. 161-165.

továbbra is a felekezetek rendelkezhettek a tankönyvekről, a tanítás módszeréről, megválaszthatták tanítóikat. Sőt, ahogyan azt Eötvös is kifejtette, a tanítók tekintetében a felekezetek saját iskoláikban magas fokú önállósággal rendelkeztek: maguk rendelkezhettek a tanítók fizetéséről, felfüggesztéséről, elbocsátásáról és felvételéről.[52]

A törvény megalkotása során már nem a közös iskolákat kívánták egységesen megvalósítani, hanem a felekezeti iskolák megtartása mellett kiegészítő jelleggel írták elő a közös iskolák létrehozását állami költségen ott, ahol nem voltak egyházi iskolák. Ezekben a közös iskolákban felekezeti hovatartozásra tekintet nélkül tanulhattak a gyermekek. Közösségi iskolává minősítették továbbá azokat a felekezeti iskolákat, amelyeket községi vagyonból tartanak fenn, de a község számára meghagyták a lehetőséget, hogy továbbra is támogassa a felekezeti iskolákat, azonban ha így tesz, akkor a felekezetek között igazságosan kell megosztania a hozzájárulást. Ezt a rendelkezést megerősíti a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonosságáról szóló 1868. évi LIII. törvénycikk 23. szakasza: „Különböző vallásfelekezetüek által lakott községben és városban, mely házi pénztárából egyházi czélokra, vagy valamely felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki, e segélyben igazságos arány szerint minden ottan létező vallásfelekezet részesítendő."[53] Lehetővé tették a felekezeti iskolák számára is, hogy ha ugyan fenntartható volna a felekezeti iskola is, de a község különböző felekezetei úgy döntenek, hogy közösen tartanak fenn iskolát, akkor igénybe vehetnek állami támogatást és létrehozhatnak közös iskolát.

A módosított javaslat alapján a felekezeti iskolák felett az állam csak a főfelügyelet jogával rendelkezett. A tanítók megválasztása, fizetésük meghatározása, tankönyvek, tanítási rendszer megállapítása már a felekezetek jogaként szerepelt, nem pedig az iskolaalapítás feltételeként.

A felsőházi tárgyalása során szintén felemelte hangját a közös iskolákkal szemben a magas klérus. Simor esztergomi és Haynald egri érsekek kihangsúlyozták beszédeikben, hogy a közös, felekezeti jelleget nélkülöző iskolák nem lehetnek semmi jónak forrásai, mert mellőzhetetlen a vallásos nevelés. Mások – főleg világi főrendek, de több püspök is – üdvözölték a tervezetet, és helyesnek tartották a közös iskolák létrehozását, az állami főfelügyeletet, ugyanakkor a felekezeti iskolák meghagyását.

A törvényjavaslat vitája során felmerült a vallásos érzület közös iskolák általi gyengülésének lehetősége. A törvényben vallási érzület tiszteletben tartása végett kimondták, hogy ha adott felekezethez tartozó gyermek – saját felekezeti iskola hiányában – másik felekezet iskolájába köteles járni, vallásoktatásáról akkor is saját felekezete gondoskodhat. Eötvös kifejtette,

---

[52] EÖTVÖS i. m. 414-415. o.

[53] 1868. évi LIII. törvénycikk: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5375

hogy szerinte a vallásos érzület erősödése vagy gyengülése nincsen összefüggésben a felekezeti vagy a közös iskolákkal, hiszen a hittan oktatását a közös iskolában is az egyházi tanító végezné, valamint a felekezeti iskolában a nem valláshoz kapcsolódó tárgyakat is világi oktató tanítja. Tehát a vallásos neveltetésnek nem lehet gátja a közös iskola, ugyanis a vallásoktatás egyházi tanítókra van bízva. Beszédének zárásaként ismét összekapcsolta az állam és az egyház érdekeit a népnevelés terén. Bizonyságát fejezte ki aziránt, hogy a felekezetek lelkiismeretesen fogják megadni a diákoknak a vallásos, erkölcsös nevelést, és az állam is elismeri, hogy a szilárd vallásosság egyben polgári erény, mely buzdít a vallásos kötelezettségek mellett a haza iránti kötelességek teljesítésére is.[54] A javaslatot végül elfogadták a felsőházban a klérus szembenállása ellenére is.

A törvény végrehajtásával kapcsolatban félreértelmezések adódtak, melyeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter körrendeletében igyekezett helyreilleszteni. Eszerint az iskola tulajdonosa jogosult dönteni afelől, hogy a felekezeti iskolát fenntartsák vagy közössé alakítsák. Tehát nem feltétlenül a felekezet jogosult a felekezeti jogállást községivé alakítani, csak akkor, ha ez a tulajdonosa is. Azonban ha a község a tulajdonos, úgy ez dönthet az átalakítás felől. Amennyiben a tulajdonos a felekezet és a község az anyagi támogatást nyújtja, úgy utóbbi a hozzájárulás folytatásáról vagy megszüntetéséről és közös iskolára fordításáról dönthet, de a felekezeti iskola közössé alakításáról nem.[55]

5. A századvégi egyházügyi törvények

Az egyház ügyében a népoktatási törvény megalkotását követően két és fél évtizedig nem történt jelentős előrelépés. A nyitvaálló egyházügyi kérdések megoldásának mellőzése végül ahhoz vezetett, hogy az 1848-as év eszméi és törekvései ellenére - melyek a térség más államaihoz viszonyítva élen jártak – a következő évtizedekben az ország elmaradt.[56]

A liberális törvények megalkotását az uralkodó konzervatív gondolkodása, katolikus egyház iránti hűsége is hátráltatta, ezzel szemben a kormány elérkezettnek látta az időt a nyitva álló vallásügyi kérdések rendezésére, így az 1890-es évekre ténylegesen napirendre kerülhettek az elmúlt évtizedek törekvései. 1892-ben Wekerle Sándor alakíthatott kormányt, ekkor Ferenc József már elvi hozzájárulását adta a reformokhoz.[57] A házassági, az anyakönyvi és a gyermekek vallásáról szóló törvényjavaslatok 1894-ben

[54] Eötvös i. m. 411-414.
[55] Uo. 424.
[56] Csizmadia i. m. 88.
[57] Herger (2010) i. m. 238.

elfogadásra kerültek, míg a szabad vallásgyakorlásról, illetve az izraeliták vallásáról szóló törvényeket 1895-ben hirdették ki.

A törvényjavaslatokkal szemben XIII. Leó pápa - érthető okból – felemelte hangját, és a magyar püspököket ellenállásra szólította fel. Bíztatta őket, hogy tegyenek meg mindent, amivel a javaslatok keresztülvitelét megakadályozhatják, és reményét fejezte ki aziránt, hogy az uralkodó támogatására is számíthatnak e törekvéseik során.[58] Ezután a katolikus ellenzék erős ellenállásba kezdett. 1894 szeptemberében megállapodtak a püspökök, hogy a fenti törvényeket nem szavazhatják meg, mert elfogadhatatlan számukra azok tartalma. Novemberben Székesfehérváron megalakult a Katolikus Néppárt Zichy Nándor vezetésével. A politikai pártba való tömörüléssel céljuk továbbra is a reformok hátráltatása volt. 1895-ben hivatalosan is megalakult a katolikusok pártja. Pártprogramjukban a társadalom kereszténységének és a katolikus egyháznak a védelme, ezzel együtt a házassági és anyakönyvi törvény revíziója, katolikus autonómia, egyházi alapok katolikus tulajdonba kerülése szerepelt.[59]

Ugyan a püspöki kar támogatása nélkül, de Ferenc József végül mégis szentesítette a törvényeket, de közben új miniszterelnök került a kormány élére Bánffy Dezső személyében, akit megkért, hogy legyen tekintettel a felekezetekre a törvények végrehajtása során. A törvényjavaslatok elfogadásához az uralkodónak be kellett avatkoznia és új főrendeket kineveznie, hogy a javaslatot elfogadják.[60]

A szabad vallásgyakorlásról szóló 1895. évi XLIII. törvénycikk részletezte a felekezetek törvényes elismerésének feltételeit és menetét: az elismerés feltételeként határozta meg a hozzá tartozó gyermekek iskolai hitoktatásáról való gondoskodást. Minden felekezet alapíthatott iskolát. E körben említette a törvény az egyházi, oktatási, nevelési, illetve jótékonysági célokra rendelt alapokkal való rendelkezés jogát, bár a kultuszminiszter felügyeletet gyakorolt az alapok kezelése felett.[61]

A XIX. század végére a bevett egyházak és elismert felekezetek jogait széleskörűen fogalmazták meg. Önkormányzatisággal rendelkeztek, így eljárhattak saját ügyeikben, rendelkezhettek vagyonnal saját szükségleteik mértékéig, illetve a felekezeti hívektől is elfogadhattak anyagi támogatást. Fenntarthattak iskolát, óvodát. Azonban a bevett és az elismert felekezetek között nem volt egyenjogúság. Előbbiek ingatlanszerzési képessége nem volt korlátozva, utóbbiak csak oktatási, nevelési, jótékonysági, imaházi funkciót ellátó ingatlannal rendelkezhettek. A község segélyezését is csak a bevett

---

[58] CSIZMADIA 88. o.
[59] HERGER (2010) i. m. 240-242.
[60] Lásd HERGER (2010) i. m. 241-243.; CSIZMADIA i. m. 88.
[61] 1895. évi XLIII. törvénycikk: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=6605

egyházak vehették igénybe. Ezen kívül a bevett egyházak anyagi támogatásban részesültek az állam részéről, többek között az állam fedezte a hitoktatók fizetését is.[62]

6. Összegzés

A korszak elején többségbe kerültek a liberális politikusok, akik a nemzet egységének érdekében igyekeztek feloldani az ellentéteket, melyekhez hozzájárultak a sokszor egymással átfedésben is lévő felekezeti és nemzetiségi sokszínűségből fakadó konfliktusok. A polgári átalakulás, egyházügyi modernizáció és vallásszabadság kérdéskörhöz szorosan kapcsolódott az oktatás területének reformja.

Az egyházak és az állam oktatáshoz való kapcsolatát érintő legfontosabb kérdések már az 1848-as országgyűlésen napirendre kerültek. Vita alakult ki a vallási- és tanulmányi alapok állami vagy egyházi tulajdonba kerülése, a felekezeti illetve közös iskolák létrehozása körül. A korszak legjelentősebb vallás és közoktatásügyi minisztere, a liberális katolikus Eötvös József báró e kérdések kereteit lefektető törvény megalkotását helyezte kilátásba, azonban a forradalom előestéjén jelentős eredményeket nem értek el: a népoktatás korszerűsítése nem valósult meg, az elveknek a forradalom és szabadságharc leverése, majd az elkövetkező évek politikai válsága gátat vetett. Bár a liberális politikai elit nem tett le róluk, mégis jó időre megrekedt érvényre juttatásuk.

A neoabszolutizmus időszakában Ferenc József és IX. Pius pápa között jött létre az 1855-ös konkordátum, amely által a katolikusok dominanciája érvényesült, így a vallásoktatás felett is a katolikus püspöki kar gyakorolt felügyeletet. A katolikus egyház a birodalom meghatározó tényezőjévé vált.

Eötvös József második minisztersége idején született meg a népoktatási törvény. A törvény meghagyta a felekezeti iskolákat, a közös iskolák létrehozását kiegészítő jelleggel írta elő. Előbbiekre befolyást az állam csak annyiban gyakorolt, amennyiben előírta a létesítés feltételeit és a kötelező tárgyakat, melyek közé ekkor már a hitoktatás is bekerült.

Az 1870-es évekre az egyházpolitikai reformok terén elmaradtak a magyar területek Ciszlajtánia mögött. Jelentősebb előrelépés Magyarországon a századforduló előtt történt az 1894-1895-ös egyházügyi törvényekkel, melyek azonban szintén nem feleltek meg a szabadelvű kívánalmaknak teljes mértékben.

[62] CSIZMADIA i. m. 90-91.